

EN BRISTET DRØM

Til forståelsen af Karl Emil Franzos' (1848-1904) forfatterskab

Af Carsten Riis

I 1848 kom Karl Emil Franzos til verden i en jødisk familie, der boede i den østrigske provins Østgalizien. Jødedommen, dens fremtid og specielt de østeuropæiske jøders forhold i anden halvdel af 1800-tallet blev Franzos' store interesse og personlige engagement i dele af det forfatterskab, han udfoldede efter sin debut i 1868 og til sin død i 1904. Franzos' 56-årige liv udspandt sig i en brydningstid for europæisk jødedom. Reform, hasidisme, liberalisme, emancipation var blot nogle af de fænomener og begreber, der blev en uadskillelig del af hans livsværk og dannede baggrunden for hans fortællinger om jødiske miljøer i det østlige Europa. Franzos gav som person og forfatter sit bidrag i kampen for jødisk emancipation i Europa og specielt i det tyske kulturområde.¹ Men i 1890'erne mødte Franzos sit livs krise - og hans pen blev tavs!

1. En gåde

Den 15. juli 1893 satte Franzos det sidste punktum i den store roman *Bajads*,² som han havde arbejdet på i over tyve år. *Bajads* er en dannelsesroman om en ung østgalizisk jødes drømme og kundskabstrang, der ødelægges af hans trosfællers snæversynethed og uforsonlige holdning til den ikke-jødiske verdens muligheder og idealer. Hovedpersonen er et ubestrideligt dramatisk talent, der vil gøre karriere på Tysklands og Østrigs teaterscener, men han forhindres i at forfølge sine drømme. Hans miljø modarbejder på alle måder denne »syndige« trang i ham, og mod så stærke kræfter må han give op. *Bajads* var en succesrig jødisk forfatters manddomsværk skrevet sideløbende med flere hundrede noveller, kultur- og rejsekildringer og romaner foruden avisartikler og et omfattende udgivel-sesarbejde.

Da Franzos havde *Bajads* færdig, tilføjede han et selvbiografisk forord, men lod romanen ligge i skrivebordsskuffen. Dér blev manuskriptet liggende til hans død elleve år senere. Først nu fik offentligheden kendskab

En bristet drøm

til dette værk, der så afgjort er et af hans mest vellykkede og helstøbte.³ Hans enke udgav *Bajads* posthumt og forsynede romanen med et ganske kort og gådefuldt forord:

Karl Emil Franzos døde den 28. Januar 1904 uden at have offentliggjort 'Bajads'. Det skal ikke her drøftes, hvad der vel kan have bevæget ham til saa længe at tilbageholde dette Værk - vel nok hans bedste og mest modne - som han har arbejdet paa i Aartier, og som han fuldendte 1893 i en Alder af 45 Aar paa Højden af sin Skaberevne. Lad mig blot sige, at naar han tøvede saa længe, da havde følgende to Ting ingen Del heri: han ansaa sit Værk for færdigt; siden 1893 føjede han hverken noget til eller tog noget bort; ej heller frygtede han for den Kamp med de mørke Magter, som denne Bog maaske atter vilde have rejst imod ham. Thi til sit sidste Aandedrag var han en Stridsmand for Ret og Lys.⁴

Franzos' enke uddybede aldrig dette forord, hvori hun berører det mærkelige i, at Franzos aldrig udgav *Bajads*. Der har været noget på færde, og hun ville forsøge at imødegå eventuelle spekulationer. Enken skriver - men det har altså ikke noget med sagen at gøre - at romanen er færdig. Det kan enhver, der læser den, også godt se, så anderledes interessant er hendes anden oplysning. Franzos befandt sig åbenbart i en »Kamp med de mørke Magter«, hvor han stred for »Ret og Lys«. Dét er jo pirrende for nysgerrigheden, men enken er mere gådefuld end oplysende. Franzos var efter hendes udsagn ikke bange for disse »mørke Magter«, men hvorfor udgav han så ikke bogen? Det skortede ellers ikke på Franzos-udgivelser, så tilbageholdelsen af *Bajads* er så påfaldende, at enkens forudgribelse af spekulationer er ganske velbegrunder. Men hun ville ikke ud med mere - hvis hun ellers har vidst mere - end vi kan læse i det knappe forord, hvorfor vi må gå andre veje for at søge gåden løst. Ved en undersøgelse af Franzos' liv, idealer og forfatterskab vil vi søge at opspore det, der kunne bevæge denne yderst produktive og populære forfatter til at holde *Bajads* tilbage.

2. Hjem og hjemstavn⁵

Franzos blev født og tilbragte sin barndom og ungdom i Østgalizien i den lille provinsby Czortków ved den russiske grænse. I dag ligger Czortków i den Ukrainske Sovjetrepublik, men på Franzos' tid var byen del af det Østrigske Rige. Østrig havde ved Polens delinger 1772-1795 og fra osmanerne erhvervet enorme landområder i det østlige Europa: Kongerigerne Galizien og Lodomerien (Østgalizien), Vestgalizien og hertugdømmet Bukovina. Fra Czortków var der 800 km over de østlige Karpater gennem

Slovakiet til hovedstaden Wien med dens tyske, centraleuropæiske kulturpræg. Det var 800 km mellem to verdener.

Østgalizien var i 1800-tallet beboet af folkeslag, der adskilte sig indbyrdes ved sprog, religion, klædedragt, erhverv, social status, skikke osv. De største grupper var polakker, ukrainere⁶ og jøder. Polakkerne og ukrainerne udgjorde befolkningsflertallet, og det er vanskeligt at bestemme jødernes antal og del af den samlede befolkning.⁷ De udgjorde formodentligt kun nogle få procent, men var iøjnefaldende i de galiziske byer, hvor de boede i ghettoer.⁸ Kendt er også de jødiske landsbyer (shtetler), ligesom der spredt i området fandtes jødiske familier som småhandelnde eller som forpagtere af polske adelsmænds kroer, herberger og jord.

Det var blandt de fattigste, mest foragtede og forfulgte af disse jøder, at hasidismen i anden halvdel af 1700-tallet udsprang og spredtes. Hasidismen baseredes på jødedommens mystiske tradition, og dens karismatiske ledere, tzaddikerne, fik store tilhængerskarer. Der var over hele bevægelsen et umiskendeligt præg af »folkelighed« i modsætning til den rabbiniske jødedoms mere lærde karakter. Hasidismens fromhed udsprang af et umiddelbart følelsesbetonet gudsforhold med glæde, sang og dans som vigtige dele af bønner. Men fromheden skulle også give sig udtryk i sind og handlinger, da alt i et menneskes liv var bøn til den nærmest panteistisk opfattede Gud. Derfor kunne hasidismen også afføde et alvorsfuldt livssyn og moralsk levned. Hasidismen var i opposition til den rabbiniske jødedom, hvis rabbinere angreb hasidismens gudsopfattelse, hvor transcendensten kunne synes uklar. Hasidernes ekstatiske bøn brød med jødisk tradition, og tzaddikernes særlige egenskaber som formidlere af kontakt mellem Gud og mennesker lignede et utilsløret kætteri: Der var skræmmende spor efter den falske Messias, Sabbatai Zvi, og senere Jacob Frank.

Men hverken hasidisme eller rabbinisk jødedom repræsenterede den jødiske tro i Karl Emil Franzos' barndomshjem. Det var et hjem, der afveg fundamentalt fra de andre jødiske hjem i Czortków. Hans far var byens distriktslæge og uddannet i 1830'erne i Wien og Hannover, men stammede også fra Østgalizien. Den tyske kultur i Østrig og de tyske fyrstestater havde gjort et uudslætteligt indtryk på ham. Ved hjemkomsten til de galiziske sletter var han et menneske optændt af en glødende tro på en ny og strålende fremtid for Europas jøder: Forfølgelsens, undertrykkelsens og ghettoens tid var ovre, og en ny oplysningens, humanismens og samdrægtighedens æra oprandt. Således var Franzos' barndomshjem jødisk og

En bristet drøm

befandt sig i Østgalizien, men dets ånd hang sammen med det 18. og 19. århundredes jødiske emancipationsideologi.

3. Jødisk emancipation⁹

Det 18. og 19. århundrede var kendetegnet ved en radikal forandring af de sociale, økonomiske og ideologiske strukturer i Vest- og Centraleuropa. Borgerskabet så dagens lys, en spirende kapitalisme brød frem, og idémæssigt formulerede oplysningstiden mange af de principper, der kom til at styre stats- og retsteorien. Fornuften, intellektet og individets værd og ret skulle være de bærende elementer i samfundets indretning og det enkelte menneskes tilværelse. For en lille, men voksende kreds af jødisk borgerskab og intellektuelle fik disse ideer en særlig betydning som basis for den jødiske emancipationsbevægelse eller -ideologi.

Fra en position i de kristne samfunds periferi og som evige syndebukke skulle jøderne som fuldgældige samfundsborgere have lige rettigheder og pligter. Målet var en reform, der endeligt skulle afslutte jødehadets og jødeforfølgelsernes århundredlange historie. Som emancipationsideologien udviklede sig i 1800-tallets begyndelse, kan man sammenfatte dens mål i to punkter. For det første skulle jødernes fædrelande gennem lovgivningen sikre jødernes rettigheder. Diskriminerende og undertrykkende bestemmelser om f.eks. erhvervsvalg, bopælsmuligheder og ejendomsrettigheder måtte slettes. Jøderne skulle ud af ghettoerne, hvor de levede adskilt fra de kristne omgivelser som medlemmer af en fremmed nation, der for en tid befandt sig i eksil. For det andet - og som en følge af det første - måtte jøderne og jødedommen gennemgå en slags »genfødsel«. Med fuld lighed for loven ville følge et krav om, at jøder kunne opfylde forpligtelserne og udnytte mulighederne i deres fædrelande og blive nyttige og loyale borgere. Jødernes etniske oprindelse, historie, kultur, religion, skikke og klædedragt måtte nedtones eller tilpasses de kristne omgivelser, så jødernes fremmedhed kunne udviskes. Reformerne i synagogegudstjenesterne omfattede f.eks. fjernelse af Zionbønnerne, indførelse af tysk sprog, konfirmation og orgel. De jødiske helligdage ønskedes tilpasset de kristnes, så jøderne heller ikke dér stak ud fra majoriteten. Målet var emancipation og midlet assimilation.

På det politiske plan støttede emancipationsideologien oprettelsen af en liberal retsstat og ikke en tros- eller folkebaseret stat. Derved skulle de tyske jøder blive »deutsche Staatsbürger jüdischen Glaubens«. Denne

betegnelse rummer i sig hele det kompleks af spørgsmål og problemer, som tilhængerne af jødisk emancipation stod overfor og søgte at løse: Hvad ville det sige at være jøde, og kunne jødisk identitet forenes med borgerlig loyalitet over for en tysk stat eller fyrstedømme? Bølgerne gik højt i jødiske kredse. Som det 19. århundrede skred frem, fik emancipationsbevægelsen flere tilhængere, men enighed nåede man bestemt aldrig; også blandt tilhængerne fandtes forskellige holdninger. På lovgivningsrådet frembød det 19. århundrede flere fremskridt for bevægelsen. I Preussen kom i 1850 det store emancipationsedikt, og efter Bismarcks held til at forene Tyskland blev lovgivningen udstrakt til at gælde hele riget i 1871. På trods af alle hånde problemer og mangler i den jødiske ligestilling var perioden præget af forbedringer i jødernes forhold, og mange troede, at fortsat arbejde for fremskridt og humanisme også ville overvinde disse vanskeligheder, så de sidste modsætninger mellem kristne og jøder kunne afløses af et menneskeligt fællesskab.

4. Ungdom og studier

Karl Emil Franzos' far var dybt præget af bevægelsen for jødisk emancipation. Han havde været i dens midte, da hvert år bød nye fremskridt, og i sin egen uddannelse og offentlige hverv som distriktslæge havde han oplevet nogle af mulighederne for den nye tids jøder. Dette - og gerne mere - skulle også blive barnet til del.

Distriktslægens eneste søn blev derfor holdt borte fra sine trosfæller blandt Czortkóws hasidiske jøder. Han lærte højtysk og ikke jiddisch og blev indført i latinens og matematikkens mysterier i byens dominikanerkloster. Når man skulle begå sig i den tyske kultur, måtte lærdommen være af en anden kaliber end den, de jødiske drenge tilegnede sig i Galiziens jødiske småskoler, *hadarim* (sing. *heder*) eller i tora- og talmudskoler. Faderen varetog selv drengens opdragelse i den jødiske tro, og under indtryk af århundredets historisk-videnskabelige jødiske retning, »Wissenschaft des Judentums«, lagde han i sin belæring særlig vægt på jødedommens historie og på, hvordan den var præget af historiske omstændigheder. Derfor kunne og skulle jødedommen også ændres i overensstemmelse med den moderne tid; gamle sæder og skikke havde ingen berettigelse i sig selv.

Den unge Franzos fortsatte på det tysksprogede gymnasium i Czernowitz i Bukovina, inden han i 1867 påbegyndte jurastudier i Wien. Dér blev

En bristet drøm

han hurtigt involveret i studenteraktiviteter og var en ivrig talsmand for den tysk-nationale bevægelse. Det var ikke særligt populære toner i Østrig lige oven på krigen i 1866 med det stærke Preussen i nord og Østrigs følgende udtræden af det Tyske Forbund. Franzos kom på et tidspunkt på kant med loven - meget uheldigt for en kommende jurist.

På universitetet følte Franzos sig ligeværdig og accepteret som en frigjort, »moderne« jøde, ganske som han havde lært det af sin far: Assimileret kulturelt og socialt og med sin jødedom begrænset til privat-sfæren. Da han forelskede sig i en kristen pige, aftalte de at indgå et blandet ægteskab, som der netop var åbnet mulighed for. De blev hemmeligt forlovede, men under hans ferieophold i Østgalizien i sommeren 1868 brød hun forlovelsen - hun turde ikke ægte en jøde. Netop dén begrundelse ramte den unge mand lige i hjertet, og på den erfaring skrev han sin første novelle, »Kristusbilledet«,¹⁰ der blev publiceret i et litterært månedshæfte. Novellen er en vel sentimental, ulykkelig tyveårige debut, men konturerne i Franzos' forfatterskab kan allerede anes i dette ungdomsarbejde.

I »Kristusbilledet« drager en østgalizisk rabbisøn ud for at opsøge den tyske kultur og videnskab i selskab med en tysk adelsmand. Den jødiske tro fylder ikke meget i den unge mands bevidsthed, og han forelsker sig i en kristen. Den udkårne er en ung, rig og smuk enke; romancen er fuldendt. Men hun bryder hårdt og brutalt med ham, da hans usle baggrund i Østgaliziens landsbyer kombineret med hans jødiske tro afsløres for hende. Han flakker rundt i verden, inden han vender hjem til sin fødeby og bliver en simpel sygeplejer, men efter nogle år træffer han atter den polske enke. Hun har savnet ham bitterligt, og ved deres møde trygler hun ham om tilgivelse. Han afviser kategorisk, for han har resigneret med hensyn til kærligheden og genfundet sit jødiske folk. Hun glemmer ham aldrig, og kort efter dør han af en feber, som han har pådraget sig under det farlige plejerarbejde blandt sin landsbys fattige og sygdomsplagede jøder.

Helt så galt gik det ikke for den unge debutant, der digtede denne sørgelige historie, men Franzos' egen baggrund og oplevelser er helt åbenbare i »Kristusbilledet«. Novellen er bemærkelsesværdig ved de kærlige og poetiske skildringer af den østgaliziske hjemstavn, men respekten og begejstringen for den tyske kultur er også tydelig. Lige så tydelig er Franzos' »budskab«: Det hele gik så galt for de to elskende, fordi fordomme

hos kvinden lagde gift ud for deres kærlighed, og da hun først angrede, var det for sent.

Franzos vendte tilbage til jurastudierne efter sommeren i Østgalizien i 1868, men ikke i Wien, hvor der havde været rigeligt med ballade. Han flyttede til Graz, hvor han i de følgende år studerede. Studere er måske så meget sagt, for det blev ikke til alverden med eksaminerne, men til gengæld kom der flere noveller fra hans hånd. Han havde fundet en niche, og flere redaktører var interesserede i hans historier om fjerne - men dog også østrigske - egne med deres nærmest eksotiske folkeslag og fremmede skikke. I 1872 opgav han den borgerlig-akademiske karriere og fortsatte et forfatterskab, der blandt andet havde sin tyngde i skildringer af fattige hasidiske jøder og deres miljøer, som han på sommerrejser var begyndt at opsøge.

5. Franzos' litterære produktion og idealer

Lad det være sagt med det samme: Ikke alt fra Franzos' hånd er lige beåndet; ja noget er tårepersende trivallitteratur. Franzos skulle leve af skriveriet, og det gik ofte stærkt. Han er mangesidet, og vi indskrænker os her til romanerne, kulturskildringerne og ghettonovellerne om østeuropæiske jøder, som også omfatter den bedre og mest interessante side af forfatterskabet.¹¹ Det er hjemstavnlitteratur baseret på den litterære realisme, men ofte også af romantisk tilsnit. En liberal-politisk holdning præger også fortællingerne og ikke mindst i de hyppige opgør med den østrigske statsmagt og dens reaktion oven på 1848-revolutionen. Han er ofte humoristisk, men mest dragende i disse fortællinger er nok hans evne til både kærligt, poetisk og grumt at skildre det østgaliziske landskab og dets mennesker. Når man læser ham i dag, sidder man ofte med en følelse af at blive indført i en tid og et miljø, der for altid er borte.

Han udkom i store oplag, der blev genoptrykt den ene gang efter den anden; mange bind blev oversat til op mod en snes sprog, herunder også jiddisch og hebraisk. Han var efterspurgt og nåede ud til de mange. På dansk foreligger alle novellerne og romanerne samt flere kulturskildringer - i alt over tyve bind. De danske oversættelser er autoriserede og kom oftest i samme takt som originaludgaverne. Franzos var berømt og havde succes i sin samtid, og nye udgaver udkommer stadig.¹² I videnskabelige kredse har der også været en betydelig interesse for hans forfatterskab, der er blevet anskuet fra flere vinkler.¹³

En bristet drøm

Selv om Franzos udgav både skidt og kanel, havde han tidligt opstillet sit mål og var sig sin mission bevidst. Han gjorde sig tanker om sin rolle som en »oplyst« udbryder fra en »tilbagestående« egn, hvor specielt jødernes liv og verden var betinget af deres fædrene tro og tradition. Da Franzos i 1876 udsendte sin første bog med en samling af noveller fra tidsskrifter og blade, tilføjede han et forord om sin hjemegn - han kalder den »Halv-Asien«. I dette forord gør han rede for sigtet med disse noveller:

I Almindelighed hersker der i Østevropa, eller i det mindste i de Dele af Østevropa, som disse Blade skildre, hverken lys Dag eller mørk Nat, men et sælsomt Tasmørke; i Almindelighed finder man i Galizien, Rumænien og Sydrusland hverken en Dannelse som i Tyskland eller et Barbari som i Turan, men en Blanding af begge Dele - det er Halv-Asien. ...

Jeg har gjort mig Umage for at følge Dannelsens og Fremskridtets Aand paa dens Felttog i Østen, som en ivrig, men ærlig Referent, der er fordomsfri nok til ikke at udgive en vunden Skjærmydsel for et sejrrigt Slag, til aabent at indrømme ethvert, nok saa smerteligt Nederlag og til ikke at male Modstanderen sortere, end han er. En uholdt Skildring af Østens nuværende Kulturforhold - det er, som sagt, mit Hovedformaal. Men jeg nøjes dog ikke med kun at fortælle om hin lyse Magts Sejre og Nederlag, men tillader mig ogsaa at give den mine beskedne strategiske Raad, ja anser mig endogsaa paa Grund af mit nøje Kjendskab til Terrænet, for at være i visse Maader berettiget dertil.¹⁴

Franzos ville give »strategiske Raad« til »Dannelsens og Fremskridtets Aand paa dens Felttog i Østen«, og det blev i fiktionens form. I sine fortællinger skildrer han de østeuropæiske jøders forhold, sæder, overtro, fanatisme og foragt for verdslig lærdom som en kontrast til dannelse og fremskridt, men kærligheden er alligevel hans yndlingstema. Netop kærlighedshistorierne er en god mulighed for at indkredse, hvad han mere præcist mener med talen om »Dannelsens og Fremskridtets Aand«, og samtidig bibringes man et indtryk af hans fortælleverden.

6. Kærligheden

I debuten »Kristusbilledet« ødelægges kærligheden af fordomme. I novellen »Efter en højere Lov«¹⁵ beskæftiger Franzos sig med de jødiske fornuftsægteskaber i Østgalizien. De aftales blandt de giftfærdiges forældre, og i disse aftaler har kærligheden intet at skaffe. I novellen opdager en ung jødisk kone først kærligheden, da hun forelsker sig blindt i - en kristen. Hun bliver skilt og gifter sig med den kristne mand, men socialt er det et helt og aldeles håbløst ægteskab, som ingen hverken østriger, polak, ukrainer eller jøde vil vide af. Fordomme trives.

Esther Freudenthal i »Barnows Shylock«¹⁶ er datter af en rig hasidisk jøde, men trodser sin far og løber hjemmefra med en polsk greve. Han er hensynsløs og brutal mod hende, og da hun fem år efter vender ødelagt hjem, er det for at møde en lukket port - hun dør samme nat af sult i en vejgrøft.

Franzos er uudtømmelig for den slags fortællinger. I »Esterka Regina«¹⁷ skildres spændingen mellem en ung mand, der tager til Wien for at studere, og hans barndomskæreste, der bliver i det uvidende og indesluttede jødiske miljø i Østgalizien. Hendes familie nægter dem ægteskab og bortgifter hende til en anden, hvorefter hun af sorg sygner hen for til sidst at dø.

I romanen *Jøden og hans Datter*¹⁸ skal en ung hasidisk pige på bare seksten år giftes bort. Forældrene er meget fattige, og medgift kan der ikke blive til. Det ender med, at hun får en halvfjerdsårig ægtemand. Dette sker på trods af en arbejdsom ukrainsk ungkarls bejlen, men han er jo kristen. I sin sorg dræber han både pigen, den gamle mand og sig selv.

I historier som disse - og der er som sagt mange andre - er det tydeligvis Franzos' pointe, at kærligheden har meget trange kår blandt Østgaliziens jøder. Det skyldes de tidlige ægteskaber, hvor forældrenes skelen til penge og evnen til at få børn tæller mest. Ægteskabet er en institution uden forbindelse til følelseslivet. »Dannelsens og Fremskridtets Aand« har ikke nået disse mennesker.

Franzos vil med sine fortællinger om den ulykkelige kærlighed fortælle sine læsere, at der langt ude østpå lever jøder under sådanne forhold. For at disse jøder også kan få del i »Dannelsens og Fremskridtets Aand«, må der en gennemgribende »genfødsel« til, som vi var inde på under omtalen af de jødiske emancipationstanker. Problemet i det østlige Europa er efter Franzos' mening, at hasidismen står i vejen. Den forkrøbler som en ødelæggende magt de østeuropæiske jøders kærligheds- og ægteskabsliv, og holder dem desuden i et fængsel af dumhed og uvidenhed. Fingrene lægges ikke imellem, når talen falder på hasidismen; om den hasidiske tzaddik i Sadagóra fortæller han:

Denne fromme Gjøgler er jo disse forblindede Menneskers højeste Instans i alle Ting, og derfor, mene de, formaar hans Velsignelse ogsaa at gjøre ufrugtbare Kvinder frugtbare. Han fik en smuk Foræring, udtalte som Følge deraf en meget kraftig Velsignelse ... men det nyttede ikke.¹⁹

En bristet drøm

Om hasidismen mere generelt lyder det f.eks.:

Jøderne i Barnow er 'Chassidim', Pietister og Sværmere, vilde, fantastiske Fanatikere, der svinger sælsomt frem og tilbage imellem grusom Askese og yppigt Fraadseri. De anser sig - og deraf Navnet - for de 'benaadede' iblandt Jøderne, fordi der for dem flyder andre og rigere Aabenbarings-Kilder, nemlig 'Kaballa' og især Bogen 'Sohar'.²⁰

Et andet sted læser man:

Kun i den mørke, uhyggelige 'Chassidim'-Sekt findes der Drukkenbolte; det er Overtroen, Fanatismen, Leddiggangen, der har ført til denne Last, som des værre ogsaa til mange andre.²¹

Barnows hasidiske rabbi får disse ord med på vejen:

<Han var > ... from og samvittighedsfuld, dog kun i det Omfang, som hans Sekts indtørrede og mørke Tro foreskrev ham det. Han gjaldt for at være den allerværste haarde Fanatiker af alle de galiziske Chassidim - og det vil sandelig sige noget - ...²²

Sådanne udsagn går som en rød tråd gennem fortællingerne. Franzos' angreb på hasidismen er lige så hyppige som de ulykkelige kærlighedshistorier. Udfaldene gælder alle felter. Han miskrediterer den rolle, hasidismen og dens tzaddiker spiller i de tidlige ægteskabsindgåelser, men også hasidernes klædedragt, sprog (jiddisch),²³ renlighed, skikke og tradition,²⁴ lærdomsniveau²⁵ osv.

Angrebene på hasidismen er således forbundet med hans kærlighedsfortællinger, men har også et videre perspektiv, der hænger sammen med emancipationens tanker. Franzos skrev:

... her <i Østgalizien> ere og vedblive Jøderne at være, hvad Race, Tro og Tryk udefra har gjort dem til, og hvad de - Gud ske Lov! - ikke mere ere i Vesten: en Nationalitet med skarpt udpræget Karakter, Tro og Sprog, Skikke og Sædvaner, Klædedragt og Livsanskuelse. Her indskrænker Jødens Særpræg sig ikke som anden Steds til hans særlige Gud og hans særlige Fester, hvortil der endnu i det højeste for meget rettroende Gemytters Vedkommende kommer en særlig - Slagter; her er han i alt, bogstavelig i alt, forskjellig fra sine kristne Naboer.²⁶

Mest systematisk har Franzos fremført sine sympatier for jødisk emancipationsideologi i et portrætessay²⁷ om grundlæggeren, Moses Mendelssohn (1729-1789), og en af det 19. århundredes fremmeste forkæmpere, Abraham Geiger (1810-1874). Det er fra ende til anden en hyldelse til disse menneskers kamp og en uforbeholden støtte til deres idealer.

Til at fremføre disse idealer bruger Franzos i sin fiktionsskrivning en gennemgående figur, man kan kalde »den elskende jøde«. Det er oprøberen, der på tværs af norm og tradition kæmper en ofte fortvivlet og ulykkelig kamp for at sønderrive de snærende bånd. De religiøse og sociale normer i de hasidiske miljøer er en hindring for »den elskende jødes« følelser, vilje, ønsker eller evner. I Franzos' fortællinger møder man ofte denne »sympatisamlende« hovedperson, der på trods af omgivelsernes manglende accept af kærligheden, er lidenskabeligt opslugt af sit kærlighedsliv. »Den elskende jøde« viser emancipationens nødvendighed.

Vi har allerede mødt »den elskende jøde« i de ovenstående korte resuméer. Men »den elskende jøde« har det svært, for under de forhold bliver kærligheden gerne bitter og ender med forsagelse, social foragt eller død. Det skyldes ikke, at der er noget i vejen med kærligheden og oprørernes kamp for retten til den, men fordi hasidismen står i vejen. Endnu et eksempel på »den elskende jøde« er Ruben og hans kone, den smukke Lea, i »Uden Indskrift«. ²⁸ Han forguder hende, men deres ægteskab formørkes af, at deres to børn er døde som spæde. »Hvad er der galt, hvilken forbandelse hviler over deres ægteskab?«, spørger man i Barnows hasidiske menighed. Endelig bliver Lea gravid igen, men under graviditeten besvimer hun i synagogen, og hendes smukke, blonde hår vælder ud under tørklædet. Det hår var hendes ungdoms stolthed, men det er mod hasidisk tradition, at en gift kone beholder sit eget hår. Lea havde beholdt det som en aftale mellem ægtefolkene, og Ruben havde givet hende lov, fordi han elskede hende så højt. Heraf må forbandelsen over deres fødsler stamme, og menigheden forlanger håret skåret af. Ruben vil ikke gøre dette mod sin elskede hustru, der dør under sin tredje fødsel sammen med barnet. Ruben lyses i band, og da hans forretning er ødelagt, rejser han bort. Historiens pointe er, at Rubens kærlighed til sin hustru ødelagde ham, fordi den medførte, at han ikke fulgte den hasidiske menigheds normer.

Så langt kan Franzos' »budskab« opfattes som religionskritisk. Vil Franzos da råde jøderne til at krænge troen af sig for at leve kærligheden ud og tage såvel dens glæder som sorger? Sådant kunne hans frontalangreb på hasidismen let tage sig ud, men »den elskende jøde« rummer også et andet element. Vi tager her et eksempel fra romanen *Judith Trachtenberg*, ²⁹ hvor Franzos giver et af sine indlæg for jødedommen - men altså en anden jødedom end såvel den hasidiske som rabbinske i det østlige Europa. Judith er blevet grusomt besveget af en kristen, der har franarret hende

En bristet drøm

den jødiske tro. Under sit ægteskab med den kristne har Judith opdaget, at hendes største og smerteligste offer på kærlighedens alter er, at hun ikke længere kan bede. Hun ender med et brud, hvorunder hun siger:

Hvad kjendte jeg .. til Gud? Hvad kan overhovedet et lykkeligt, skyldfrit Menneske kjende til ham - og saa oven i Kjøbet jeg, der var saa overmaade lykkelig! Naturligvis troede jeg paa ham, og skjønt jeg egentlig hellere vilde være Kristen, var jeg dog nogenlunde tilfreds med min Tro og bad, naar der var et eller andet, jeg ønskede foruden det meget, jeg havde. Kort sagt, min Tro var mig den Gang som et Klædebon - hvorfor skulde jeg ikke have ombyttet det med et andet smukkere og bekvemmere, især da den, jeg elskede, ønskede det? Let faldt det mig nu alligevel ikke, men det var kun, fordi det skilte mig fra mine nærmeste. Men nu gav de mig ikke noget nyt Klædebon, og jeg blev ulykkelig og skyldig, og saa forstod jeg, hvad Troen er: den er ikke et Klædebon, men selve Sjælen, og den skifter man ikke ...³⁰

Franzos viser sig også hermed på linie med emancipationsideologien. Man skal ikke opgive sin jødedom, for man kan ikke leve uden sin tro, men den skal reformeres, så den ikke er årsagen til skel og ulighed mellem menneskene.

»Den elskende jøde« er en figur, der samler Franzos' idé i alle historierne om de østeuropæiske jøder; den danner en linie, og han bearbejdede figuren igen og igen. »Den elskende jøde« bærer oprøret og trangen til frigørelse sammen med kravet til en »ny« jødedom. »Den elskende jøde« viser Franzos' opfattelse af emancipationsideologien som hele den europæiske jødedoms fremtid; »den elskende jødes« kamp repræsenterer den forandring af jødedommen, der må til, så også jøderne kan følge, forstå og drage nytte af »Dannelsens og Fremskridtets Aand«. Det var denne figur, Franzos ønskede at fuldende i *Bajads* - nu skulle det hele med:

Novellen skildrer et snævert begrænset Udsnit af et Menneskeliv, begrænset i Rum, men ogsaa i Emne; Romanen skal, saafremt den fortjener dette Navn, være et Spejlbillede af hele dette Menneskeliv. Naar man skildrer et Udsnit, behøver man kun at kende dette; vil man give et Helhedsbillede, maa man være klar over alle eller dog de vigtigste Foreteelser i det Liv, man vil skildre. Jeg ventede med at gaa til dette Værk, indtil jeg mente at kende nok til Jødernes Liv hjemme og ude. Eller med eet Ord: Jeg vilde udforske den jødiske Folkesjæl mere indgaende end før.

Det er altsaa den første Forskel, der er imellem dette og mine tidligere Arbejder.³¹

Stadig i forordet til *Bajads* giver Franzos udtryk for sin kamp:

Jeg tror, at jeg ogsaa i mine første Skrifter har opfyldt min Pligt imod mine Stamfæller, at jeg har virket ikke imod, men for dem, ikke til deres Skade, men til deres

Gavn. I denne min Overbevisning har ikke engang mine ortodexe Angribere og Bagvaskere kunnet rokke mig. Straks da jeg begyndte at skrive, gav en Jøde, Dr. Leppy i Jassy, mig det Raad snarest at lade mig døbe, da Jødedommen ikke havde Brug for en Mand af min Kaliber. Altfor ofte er det samme bleven sagt mig fra jødisk Hold, omend i en mildere Form. Jeg har besvaret det med et Smil og sagt til mig selv: 'Det er det bedste Bevis paa, at du har gjort din Pligt. Hvis du havde været saa dum, saa uretfærdig og saa feig, at du kun havde vendt dine Vaaben imod Jødedommens ydre Fjender og ikke imod de indre Modstandere af en sund Udvikling, saa vilde disse Herrer jo nok have været tilfredse med dig, men ellers ikke et eneste Menneske, allermindst din egen Samvittighed.' Og paa dette Standpunkt blev jeg staaende.³²

Dette er skrevet i 1893, og året efter uddyber Franzos i en lille selvbiografisk artikel sin egen opfattelse af ideen med og baggrunden for sit bidrag til jødisk emancipation. Han havde to mål:

... ich musste in der kleinen jüdischen Gemeinschaft ebenso meine Pflicht thun, wie in der grossen deutschen.

og videre lidt længere fremme:

... vor allem wollte ich Novellen schreiben, die künstlerisch so wertvoll waren wie ich nur irgend vermochte. Auch blieb ich bei der Wahrheit, wollte die Juden von 'Barnow', nicht besser, noch schlechter, sondern genau so malen, wie sie mir erschienen. Aber daneben wollte ich andere zu gerechterer Beurteilung der Verachteten führen, sie selbst aber anstacheln, den Zwang des frommen Wahns abzuthun und sich der Kultur zuzuwenden.

Franzos ville være

... im Osten eine Waffe im Kampf der Aufklärung gegen die Finsternis ...³³

Så er vi tilbage ved det gådefulde: Franzos virker så sikker i sit forehavende og havde beskæftiget sig med det i over hundrede noveller, kulturskildringer og romaner, men atter engang: Hvorfor blev *Bajads* så liggende i skrivebordsskuffen? Svaret skal findes ved at vende blikket mod det Tyskland, hvor emancipationsideologien udvikledes, hvor dens tilhængere kæmpede sine kampe, og hvor Franzos siden sin studietid havde opholdt sig; fra 1887 endda i rigshovedstaden Berlin, hvor diskussionerne om jødernes forhold og fremtid var heftige.

7. Franzos' akilleshæl

Vi har kort berørt emancipationens krav og håb. Nu skulle jødeforfølgesernes uhyggelige spøgelse manes i jorden og deres blodige spor i Europas

En bristet drøm

historie ende. Forfølgelserne under korstogene og pestens hærgen var baseret på de religiøse forskelle - kristendom kontra jødedom - og senere kom økonomiske elementer til: Af og til kunne jøderne være nyttige, men velviljen hang i en tynd tråd. I hele Central- og Vesteuropa var de antijødiske bevægelser på retur i det 19. århundrede, overgrebene blev sjældnere, og ligeberettigelsen voksede. Som samfundene blev mere og mere sekulariserede, blev det også vanskeligere og vanskeligere at oprettholde skel baseret på religiøse forskelle. Mange jøder tilpassede sig mere eller mindre i overensstemmelse med de nye tanker, som Franzos havde gjort sig til talsmand for at udbrede i det østlige Europa.

Lige netop på dette tidspunkt - i sidste fjerdedel af det 19. århundrede - lige netop som udviklingen syntes gunstig for jøderne, viste de vundne fremskridt sig blot at være et tyndt lag fernis på en ny ondskab. Den moderne antisemitisme i Tyskland så dagens lys.³⁴ Vi kan ikke her gå ind på årsagerne til dens opkomst, men nøjes med at bemærke, at selve begrebet stammer fra omkring 1880 og egentlig dækker over to hovedstrømninger.

Den ene byggede på mange måder på ideerne bag de tidligere århundreders jødeforfølgelser. Det vil sige opfattelsen af jøderne som religiøst afvigende og som medlemmer af en fremmed nation, hvis folkeånd var uforenelig med den kristne og ikke mindst den germanske. Det var denne antisemitisme, der prægede »universitetsantisemitismen«, som udfoldedes under voldsomme debatter i Franzos' Berlin omkring 1880.³⁵ Denne antisemitisme var også forbundet med antiliberala politiske tendenser i 1870'ernes og 1880'ernes Tyskland, hvor netop mange jøders engagement i liberale partier blev brugt imod dem. Emancipationsjødernes kamp for en statsordning, hvor religion og afstamning var uden betydning, blev modarbejdet af indflydelsesrige kredse i Landdagen og af dele af kleresiet. Man fremførte atter, at jøderne var en fremmed nation, en stat i staten, og at deres position inden for handel, bankvæsen og presse var utålelig for de kristne.

Den anden strømning i den moderne antisemitisme var af en hel ny karakter - racebaseret. Jøderne var mindreværdige, fordi de var af en anden race. Man misbrugte lingvistikens resultater om »ariske« sprog i modsætning til de semitiske. Biologiske forskningsresultater blev brugt og misbrugt som basis for en raceteori, der stillede jøderne uden for det gode selskab som andenrangsmennesker. Gennem små pangermanistiske partier

spredtes sådanne race teorier specielt i småborgerlige, men også i intellektuelle kredse.

For emancipationens jødiske tilhængere, som havde tilstræbt reform og tilpasning, var den racebaserede antisemitismes fremmarch en katastrofe. Det var en sekulariseret jødeforfølgelse, hvor ikke religion, men race talte. Jøderne kunne gøre, hvad de ville, for intet ville hjælpe - race stemplet var brændt i dem.

I 1893, da Franzos havde *Bajads* færdig, nåede de antisemitiske partier deres hidtil største succes, idet de ved rigsdagsvalget forøgede deres stemmetal fra 48.000 til over en kvart million - ganske vist ud af et samlet antal på over 7½ million, men dels trivedes antisemitiske tendenser også i de andre store partier, dels er stigningen det iøjnefaldende.³⁶ To år forinden havde den tyske jødedom i forfærdelse stået over for en nærmest middelalderlig »ritualmordsag« i Xanten. Ikke nok med at mordet på en femårig kristen dreng blev tillagt den jødiske menighed og dens slagter, men domstolene tog det også op som sag - dog uden at fælde dom. Der var ikke langt til middelalderens anklager for brøndforgiftning og hostieskænding.

På baggrund af sådanne hændelser greb mange af Tysklands jøder til forsvar og modangreb. Kampen mod antisemitismen blev fra jødisk hold blandt andet ført gennem den store og vigtige »Centralverein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens«, der blev dannet i 1893. Fronterne mellem kristne og jøder var skarpe i det Tyskland og det Berlin, hvor Franzos boede. Jødiske foreninger af enhver art dukkede op, mens emancipationens idé lige præcis var, at der ikke skulle være noget behov for den slags grupperinger. Samtidig var de zionistiske tanker under udvikling, og da Theodor Herzl i 1896 fremlagde dem som et program, var det atter et nederlag: Jøderne skulle virke i de kristne samfund og ikke flygte fra dem.

Den jødiske emancipation og assimilering i Tyskland så ud til at være slået fejl. Den moderne antisemitismes to strømninger havde fra 1870'erne og frem til dens stigende opbakning blandt det kristne Tysklands borgere vist skrøbeligheden i den jødisk-kristne sameksistens. Jøderne forstærkede atter deres sammenslutning som jøder - eller lod sig døbe.

Franzos må være blevet forstemt over denne udvikling. Det Tyskland, som hans far havde beskrevet så glødende, og som han selv havde skrevet så varmt om, ville ikke acceptere jøderne fuldt ud. I 1870'erne og 1880'er-

En bristet drøm

ne skrev han ufortrødent om reformernes velsignelser og viste med sin »elskende jøde« nødvendigheden af forandringer i det østlige Europas jødiske samfund. Samtidig udvikledes den moderne antisemitisme og vandt tilhængere. I første omgang ser Franzos ud til at have ignoreret det, men omkring 1890 svinder hans udgivelser om jødiske miljøer ind, og han udfolder sig - også såre populært - indenfor andre temaer. Og da kronen på værket, *Bajads*, skulle udkomme, så han pludselig sig selv midt i en heksekedel af racistisk og nationalt baseret antisemitisme i højborgen for »Dannelsens og Fremskridtets Aand«, Tyskland. »De mørke Magter« må være blevet ham for meget, selv om hans enke fremhæver hans kvaliteter som »Stridsmand«. Ikke nok med at nogle jødiske kredse anså emancipationsideologien som det rene kætteri og frafald; nu blev han også faldet i ryggen af det Tyskland, han beundrede, og hvis kultur og dannelse han havde villet gøre til sin.

Franzos' sag var ikke længere så åbenbar rigtig. Han var blevet usikker på betimeligheden i sin oplysning af »Halv-Asiens« jøder ved hjælp af germansk kultur. Han kunne måske stadig synes, at han havde ret, men det kunne ikke længere fremlægges på samme måde som tidligere. Det var et usædvanlig dårligt tidspunkt at ytre sig om jøder på, og han valgte altså at holde *Bajads* tilbage. Det synes at løse den gåde, vi indledte med: Den moderne antisemitisme ramte Franzos' hjertebar, og han blev tavs. Hans sag kunne se ud til at ligge i ruiner, og emancipationens jøder så, hvor begrænset »Dannelsens og Fremskridtets Aand« var blandt flere og flere kristne. Franzos gav op; *Bajads* blev i skrivebordsskuffen, og efter 1896 udgav han ikke mere om jøder.

Den moderne antisemitisme og fronterne mellem kristne og jøder slog dybe skår i de drømme og håb, som Karl Emil Franzos blot fyre år tidligere havde hørt om fra sin far, og som han havde taget til sig som sine. Franzos blev tavs; men den næste generation af jøder blev udslettet, da Nazi-tyskland satte den moderne antisemitisme i system.

Noter

1. Når der i denne sammenhæng tales om »tysk« og »tysk kultur« m.v., refereres til hele det centraleuropæiske område beboet af tysksprogede folk.
2. København 1922 (*Der Pojaz* 1905). Der angives i denne artikel danske titler på oversatte værker af Karl Emil Franzos - første gang med udgivelsessted og -år. I parentes findes den tyske titel og udgivelsesår.
3. Se f.eks. den litterære kritik i L. Geiger, *Die Deutsche Literatur und die Juden*, Berlin

- 1910, 299-301 og E. Castle, (Hrsg.), *Geschichte der deutschen Literatur in Österreich-Ungarn*, Erster Band 1848-1890, Wien 1958, 973-989.
4. *Bajads*, 12. Otilie Franzos' forord skrevet i Wien i 1905.
  5. Kilderne til Franzos' biografi er to korte selvbiografier. For det første Franzos' bidrag til en samling af tyske forfatters egne skildringer af historien bag deres første udgivelse. Franzos redigerede samlingen, *Die Geschichte des Erstlingswerks*, Berlin 1894, og deri fortæller han om sit liv fra 1848 til 1876 (213-240). Det andet selvbiografiske bidrag er Franzos' forord til *Bajads*. Biografier findes bl.a. A. Bettelheim (Hrsg.), *Biographisches Jahrbuch und Deutscher Nekrolog*, X. Band, Berlin 1907, 343-351, hvor Alfred Klaar har skrevet afsnittet »Franzos, Karl Emil«, men han har tilsyneladende ikke kendt Franzos personligt. Man er bedre stillet med det store afsnit om Franzos i L. Geiger, 1910, 250-304. Geiger kendte Franzos og havde under arbejdet med afsnittet flere samtaler med hans enke. Fra nyere tid må nævnes J. D. Lim, *Das Leben und Werk des Schriftstellers Karl Emil Franzos*, Wien 1981.
  6. Ukrainerne benævnes også rutenere eller lillerussere.
  7. Demografiske oplysninger findes f.eks. i L. S. Dawidowicz, *The Golden Tradition. Jewish Life and Thought in Eastern Europe*, London 1967, 34 og M. Henisch, »Galician Jews in Vienna«, J. Fraenkel (ed.), *The Jews of Austria. Essays on their Life, History and Destruction*, London 1967, 361-373, se s. 361.
  8. Ghetto her forstået i betydningen jødekvartier.
  9. Litteraturen om den jødiske emancipation, haskalah og dens store forkæmpere er omfattende. Indføringer og henvisninger til videre læsning findes i bl.a. H. I. Bach, *The German Jew*, Oxford 1984, H. M. Graupe, *Die Entstehung des modernen Judentums*, Hamburg 1969 og D. Rudavsky, *Emancipation and Adjustment*, New York 1967.
  10. *Jødem i Barnow*, Kjøbenhavn 1878, 155-191. (Oprindeligt »David der Bocher« i *Westermannschen Monatshefte* (1868), senere »Das Christusbild« i *Die Juden von Barnow*, 1876). Franzos havde faktisk allerede skrevet et par små noveller (»Er kommt gewiss«, 1866 og »Menia«, 1867) trykt i bukovinske kalendere, men »Kristusbilledet« må regnes som hans egentlige forfatterdebut.
  11. Det drejer sig om følgende udgivelser her angivet med de tyske originaltitler: *Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*, 2 Bde., 1876; *Die Juden von Barnow*, 1876; *Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*, 2 Bde., 1878; *Moschko von Parma*, 1880; *Aus der grossen Ebene. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*, 2 Bde., 1888; *Judith Trachtenberg*, 1891; *Leib Weihnachtskuchen und sein Kind*, 1896; *Der Pojaz*, 1905. Denne del af Franzos' forfatterskab står i forbindelse med forfattere som L. von Kompert (1822-1886), L. von Sacher-Masoch (1836-1895) og P. Rosegger (1843-1918).
  12. Senest *Leib Weihnachtskuchen und sein Kind*, Wien 1984.
  13. Fra videnskabeligt hold har flere beskæftiget sig med Franzos. Her kan således nævnes: M. Kľańska, *Problemfeld Galizien. Zur Thematisierung eines nationalen und politischen Phänomens in deutschsprachiger Prosa zwischen 1846 und 1914*, Kraków 1985; A. Malycky, *Das Ukrainertum in den Dichtungen Karl Emil Franzos'*, Diss. Cincinnati 1961; A. Malycky, *Jewish-Ukrainian Folk-Culture Interrelationships in the Works of Karl Emil Franzos*, New York 1974 (*Working Papers in Yiddish and East European Jewish Studies, Working Paper Number 3*); M. L. Martin, *Karl Emil Franzos: His Views on Jewry as Reflected in His Writings on the Ghetto*, Diss. Wisconsin 1968; P. Schkilniak, *Galizien bei Karl Emil Franzos*, Diss. Innsbruck 1946; E. Suschitzky, *Karl Emil Franzos als Erzähler*, Diss. Wien 1931; M. Thurber, *The Cultural Thought of Karl Emil Franzos*, Diss. Michigan 1954 og A. Will, »Karl Emil Franzos. Ein Beitrag zu den Gestalten der Polen

En bristet drøm

- in der Österreichischen Literatur des 19. Jahrhundert«, *Lenau-Forum*, Jahrgang 1, Folge 3-4, Wien 1969, 46-57.
14. *Fra Halvasien*, 1. Del, Kjøbenhavn 1879, forordet (upagineret) (*Aus Halb-Asien. Cultur-bilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*).
  15. *Jøderne i Barnow*, 83-137 («Nach dem höheren Gesetz», *Die Juden von Barnow*).
  16. *Jøderne i Barnow*, 1-49 («Der Shylock von Barnow», *Die Juden von Barnow*).
  17. *Esterka Regina. - Hexen. - To Frelserne*, Kjøbenhavn 1882, 1-54 (*Die Juden von Barnow*).
  18. Kjøbenhavn 1916 (*Leib Weihnachtskuchen und sein Kind*).
  19. »Barnows Blaaskjæg«, *Nye Billeder fra Halvasien*, 189-238, Kjøbenhavn 1881, 236-237 («Nathan der Blaubart», *Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*). L. Geiger, 1910, 270-271 henfører fejlagtigt denne novelle til *Aus der grossen Ebene. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*.
  20. *Bajads*, 49.
  21. »De 'Tvungne'«, *Mellem Don og Donau*, 1-54, Kjøbenhavn 1880, 5 («Die Gezwungenen», *Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*).
  22. *Bajads*, 163.
  23. F.eks. i »Min Onkel Bernhard«, *Mellem Don og Donau*, 89-111 («Mein Onkel Bernhard», *Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*).
  24. F.eks. i »Kun et ægl!«, *Fra Halvasien*, 1. Del, 227-238 (*Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*).
  25. F.eks. i »Barnows Galilei« («Galilei von Barnow»), *Fra den store Slette*, Kjøbenhavn 1888, 27-42; »I 'Cheder'en« («Im Cheder», *Aus der grossen Ebene. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*).
  26. »En jødisk Folkedomstol«, *Fra Halvasien*, 1. Del, 197-211, s. 200 (*Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien*).
  27. »En Jødernes Befrier«, *Jøder og Slaver*, Kjøbenhavn 1889, 55-89, («Ein Befreier des Judentums», *Aus der grossen Ebene. Neue Culturbilder aus »Halb-Asien«*).
  28. *Jøderne i Barnow*, 193-229 (*Die Juden von Barnow*).
  29. Kjøbenhavn 1890 (*Judith Trachtenberg*).
  30. *Ibid.*, 224.
  31. *Bajads*, forordet, 10.
  32. *Ibid.*, forordet, 11.
  33. K. E. Franzos, (Hrsg.), *Die Geschichte des Erstlingswerks*, 235, 238 og 240.
  34. Litteraturen om dette emne er særdeles omfattende. Til denne fremstilling er overvejende benyttet: P. W. Massing, *Rehearsal for Destruction*, New York 1949; L. Poliakov, *Geschichte des Antisemitismus*, vol. VII, Frankfurt a.M. 1988; S. Ragins, *Jewish Responses to Anti-Semitism in Germany, 1870-1914*, Cincinnati 1980; R. Rürup, *Emanzipation und Antisemitismus*, Göttingen 1975; I. Schorsch, *Jewish Reactions to German Anti-Semitism 1870-1914*, New York and London 1972. En stor samling antisemitiske udsagn findes i C. Cobet, *Der Wortschatz des Anti-semitismus in der Bismarck-zeit*, München 1973.
  35. Blandt andre den ansete tyske historiker Heinrich von Treitschke fremførte denne nationale antisemitisme. Hans og modstanderen Theodor Mommsens artikler er optrykt i W. Boehlich, *Der Berliner Antisemitismusstreit*, Frankfurt a.M. 1965.
  36. W. Boehlich, 1965, 264 og I. Schorsch, 1972, 51.

Summary

»A Broken Dream. On the understanding of Karl Emil Franzos' (1848-1904) authorship.« - In a wide fictional and cultural historical authorship the Jewish Galizier K. E. Franzos presented arguments for Jewish emancipation under the influence of the Haskalah movement.

His chief work, *Der Pojaz*, is about a young East-Galizien Jew's fight against the narrow limits of Hasidism and the aspirations about German culture. *Der Pojaz* was finished in 1893, but Franzos held it back, and it was first published posthumously in 1905.

In his article Carsten Riis points out that the background for this must be found in the growing antisemitism in Germany during the second half of the 19th century - being the Germany that Franzos had seen as the new native country of the emancipated Jews.

The antisemitism of the 19th century was the old traditional one, but the modern racist antisemitism had appeared, and this ruined Franzos' hope and dreams of a new era for the Jews.

In disappointment and powerlessness he withheld *Der Pojaz* and turned his authorship in other directions.

Carsten Riis

Stipendiat, mag. art. et cand. mag.

Institut for Religionsstudier

Aarhus Universitet